

Batı Afrika'da Jeopolitik Durum ve Güvensizlik, Mali Örneği

Geopolitical Situation and Insecurity in West Africa, the Case of Mali

Mouhamadou Bachir NDİAYE

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
ndiayebachir123@gmail.com
Orcid: 0009-0002-2510-4386

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 30.05.2024
Kabul Tarihi / Accepted : 25.12.2024
Yayın Tarihi / Published : 30.12.2024
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık / December
Cilt / Volume : 2 • **Sayı / Issue** : 2 • **Sayfa / Pages** : 139-153

Atıf / Cite as

NDİAYE M.B. Batı Afrika'da Jeopolitik Durum ve Güvensizlik, Mali Örneği.
Disiplinlerarası Afrika Çalışmaları Dergisi, 2/2 (2024), 139-153

Doi: 10.5281/zenodo.14577579

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright

Disiplinlerarası Afrika Çalışmaları Dergisi uluslararası, bilimsel ve hakemli bir dergidir. Tüm hakları saklıdır.
Journal of Interdisciplinary African Studies is an international, scientific and peer-reviewed journal.
All rights reserved

Öz: Batı Afrika, silahlı çatışmalar, terörizm, yasadışı ticaret ve uluslararası gerginliklerle karakterize edilen sürekli güvensizliğin damgasını vurduğu bir bölgedir. Batı Afrika, çok sayıda ülkenin çok sayıda doğal kaynak üzerinde çıkarlarının olduğu çok önemli bir bölgedir. Fransa, ABD ve son zamanlarda Rusya gibi ülkelerin Batı Afrika'daki ülkelerle diplomatik alanda faaliyet göstermelerinin nedeni de budur. Ancak söylendiği gibi, bölgede istikrar,, güvenlik eksikliği ve terörist grupların yayılması nedeniyle sekteye uğramaktadır. İsyancı grupların ve terörist grupların çok güçlü hale geldiği ve tüm Sahel bölgesinin bu tür isyanlar yaşamasına neden olduğu Mali örneği budur. Fransa, ABD ve Ecowas'ın müdahaleleri bir ölçüde yardımcı olmuştur ancak bazı dönemlerde durumu daha da kötüleştirmiştir. Ve 2012, MUJAO veya AQMI gibi isyancı grupların güçlendiği ve Mali'nin kuzeyini kontrol ettiği yıl olmuştur. Bu sorunların köklerini anlamak için tarihe geri dönmemiz gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Terörizm-Batı Afrika-güvensizlik-jeopolitik-uluslararası müdahaleler

Abstract: The West African region is characterized by a pervasive atmosphere of insecurity, with a prevalence of armed conflicts, terrorism, illicit trade and international tensions. The region is of significant geopolitical importance, with numerous countries possessing interests in its abundant natural resources. This has led to a proliferation of diplomatic relations between West African countries and external powers, including France, the United States and Russia. However, as has been previously observed, the region is often constrained by a lack of security and the proliferation of terrorist groups. As in the case of Mali, where rebel and terrorist groups have become particularly strong and have caused the whole Sahel region to experience insurgencies. The interventions of France, the United States and Ecowas have helped to some extent, but in some periods have worsened the situation. 2012 was the year when terrorist groups such as the MNLA, MUJAO or AQMI gained strength and controlled the north of Mali. In order to gain an understanding of the origins of these issues, it is necessary to examine the historical context in which they emerged.

Keywords: Terrorism-West Africa-insecurity-géopolitics-international interventions

Giriş

Batı Afrika coğrafyası sadece zengin kültürel çeşitliliği ve doğal kaynaklarıyla değil, aynı zamanda sosyo-politik dinamiklerini sürekli olarak şekillenen karmaşık jeopolitik zorluklar ağıyla da karakterize edilmektedir. Batı Afrika'da yer alan çok sayıda ülke arasında Mali, Sahra Altı Bölgesi'ndeki bazı ülkelerin karşı karşıya kaldığı güvenlik sorunları açısından açıklanmaya değer bir örnek teşkil etmektedir çünkü bu ülke iç çekişmeler ve krizler, dış müdahaleler ve bölgesel güç dinamiklerinin karmaşık etkileşimini bünyesinde barındırmaktadır.

Sahel'in kavşak noktasında yer alan Mali, her zaman Batı Afrika'da karşılaşılan daha geniş çaplı zorlukların bir mikrokozmosu olarak görülmüştür. Yakın tarihi ve daha doğrusu 2012'den bu yana siyasi istikrarsızlık, silahlı çatışmalar ve terörizm ile karakterize edilen Mali'deki krizin bu yönleri, bölgedeki jeopolitik gerilimlerin çok yönlü doğasını hatırlatmaktadır. Mali'nin kuzeyinde Tuareg isyanının patlak vermesinden Terör örgütü Ensar Dine ve İslami Mağrip El Kaidesi (AQMI) gibi cihatçı grupların sayısındaki ani artışa kadar Mali, yerel şikayetler ile küresel güvenlik endişeleri arasındaki karşılıklı bağımlılıkları göstermektedir. Bununla birlikte, Mali'nin kuzeyinde var olan güvenlik sorunlarını derinlemesine anlamak için tüm Batı Afrika bölgesinin jeopolitik durumuna bakmak gerekmektedir. Bölgede nüfuz elde etmek için can atan uluslararası toplumun varlığına odaklanılmalıdır. Mali'nin komşuları olan Nijer, Burkina Faso ve Moritanya gibi ülkelerin yanı sıra Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve çeşitli uluslararası örgütler gibi dış aktörlerin katılımı krizin ne kadar önemli olduğunu kanıtlamaktadır. Dahası, altın ve uranyum gibi doğal kaynakların varlığı, dış aktörler kaosu ortasında ekonomik üstünlük için rekabet ederken Batı Afrika'nın jeopolitik durumun karmaşıklığına bir katman daha eklemektedir.

Bu bağlamda, bu makale Batı Afrika'nın jeopolitik karışımını Mali'nin odak noktası olduğu bir analizle ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Mali'nin karşı karşıya olduğu tarihsel öncülleri, güncel zorlukları, bölgenin jeopolitik manzarasının daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamaya çalışacağız. Bu makalede tarihsel, siyasi, ekonomik ve güvenlik perspektiflerini bütünleştiren ekonomik bir yaklaşımı bir arada denerken, krize derinlemesine müdahil olmalarına rağmen Ocak 2013'te Fransız müdahalesinin Mali'nin kuzeyindeki kilit kasabaları kurtardığında gördüğümüz gibi durumun daha da kötüleşmesini engelleyemeyen uluslararası varlığı da ele alınacaktır (Lyammouri, 2021:1).

Bu faktörlere odaklanılarak, Batı Afrika'daki jeopolitik durumun karmaşıklığı hakkında daha fazla bilgi edinilmeye çalışılacaktır.

Bu makalenin ilk bölümünde, güvenlik sorunları analiz edilirken bölgenin jeopolitik önemine de odaklanmaya çalışılacak, ikinci bölümde Mali'deki tarihsel güvenlik sorunları incelenecek ve son bölümde uluslararası müdahalelerin yanı sıra ECOWAS'ın müdahalelerinden bahsedilecektir.

Genel Afrika Bağlamı Bölgenin jeopolitik önemi

Batı Afrika, Avrupalılar gelmeden önce bile 15. yüzyıldan beri çok stratejik bir jeopolitik alan olmuştur. Ancak bu konuya girmeden önce jeopolitiğin ne olduğuna dair kavramsal bir analiz yapmak önemlidir. Jeopolitik, coğrafya ve siyaset kelimelerinin birleşiminden oluşur ve bu nedenle coğrafi, ekonomik ve siyasi faktörler arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Uluslararası politikaya uygun olarak coğrafyanın güç üzerindeki etkisini inceler. Bu kavram ilk olarak Rudolph Kellen tarafından ortaya atılmıştır (Akinfeye, 2014: 18). "Larousse" sözlüğünde jeopolitik kelimesi "Devletlerin coğrafyası ile politikaları arasındaki ilişkiyi inceleyen bilim dalı" olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla jeopolitik, ülkelerin iyi tanımlanmış bir bölgede oynadıkları güç oyunuyla yakından bağlantılıdır. Gördüğümüz gibi, bu "savaşın" diplomatik, ekonomik ve siyasi çıkarlar peşinde koşan çok sayıda aktörleri vardır. Tüm bu faktörleri göz önünde bulundurursak, Batı Afrika'nın birçok dış aktörler için uzun zamandır büyük jeopolitik öneme sahip bir bölge olduğu söylenebilir.

Jenne ve Timbuktu'nun işgalini isteyen Songhai imparatoru Sunni Ali'nin (1464-1492) önemi nedeniyle önce Nijer topraklarını ele geçirmeye çalışmasını örnek verilebilir. Bu durum, Batı Afrika'daki altının kontrolünü ele geçirmek isteyen Sudanlı imparatorlar gibi diğer imparatorlar için de geçerliydi. Avrupalıların gelişi, esas olarak doğal kaynakları nedeniyle bu bölgenin dünya için jeopolitik önemini arttırdı. (Akinfeye, 2014: 20).

Batı Afrika'ya yönelik jeopolitik yönelimin doruğa ulaşması 15. yüzyılın başarılarında köle ticaretinin başlaması ve 400 yıl kadar süregelmesiyle mümkün olmuştur (Delibaş, 2020). Portekiz, Fransa, İngiltere gibi ülkeler tüm toprakların ve

doğal kaynakların kontrolü için şiddetli bir mücadele başlatmış, aynı zamanda kölelik ağlarını geliştirmişlerdir. Bu sistem, Batı Afrika'nın jeopolitik öneminin en avantajlı yönü olmaya devam etmiştir çünkü Avrupa'nın ekonomik açıdan üstünlük sağlamasına yardımcı olmuş ve 1914'te başlayan birinci dünya savaşı-na kadar egemenliklerini sürdürmüşlerdir (Akinfeye, 2014: 25). O zamana kadar kölelik sona ermiş ve Fransa, İngiltere ve Portekiz'in sömürgeler kurmasıyla Batı Afrika'nın işgali tamamlanmıştır. Dolayısıyla birinci dünya savaşı başladığında Batı Afrikalı askerler savaşta Avrupalılara yardım etmeye devam etmiş, özellikle Fransa Batı Afrika'dan çok sayıda asker toplamış, onları dünya savaşı sırasında ihtiyaç duyduklarında kullanmışlardır. Fransa'yı Batı Afrika bölgesinin insan gücünü kullanan İngilizler takip etmiştir. Bu hususları dikkate aldığımızda, Batı Afrika'nın diğer uluslar için jeopolitik öneminin ilk aşamasının, asker devşirme olduğu aşıkardır (Akinfeye, 2014: 29).

Batı Afrika'nın ikinci jeopolitik önemi, özellikle Avrupa'da meydana gelen sanayi devrimi sırasında sahip olduğu ürünler ve kaynaklar açısından olmuştur. Fransa, Büyük Britanya ve Portekiz gibi ülkeler Batı Afrika'da bulunabilecek hammadde ve nihai ürünlere ihtiyaç duyduklarını anlamışlardır. Kakao, palmiye yağı, pamuk, yer fıstığı ve arap zamkı gibi kaynaklar, Batı Afrika kolonileri üzerinde üstünlük kuran bu ülkeler için başlıca önemli olan ürünler arasındaydı. Ayrıca bölge, coğrafi konumu göz önünde bulundurulduğunda küresel jeopolitiğin içinde yer almıştır. Örneğin, Senegal'in başkenti Dakar, Amerika kıtasına tüm ülkelere daha yakındır ve bu mesafe, ürünlerin diğer ülkelere perakende satışı için hayati bir nokta olmuştur. Profesör Olajompo Abayomi Akinyeye'ye göre :

Sömürge döneminde Batı Afrika, sömürgeci efendilerinin kritik anlarda vazgeçilmez bulduğu hayati maden kaynaklarının bulunduğu bir depoydu [...], Sierra Leone demir cevheri sahası o dönemde İngiltere'nin demir cevheri ihtiyacının yüzde 50'sini karşılıyordu. Bölge halen dünyanın ihtiyaç duyduğu hayati minerallerin deposu olmaya devam ediyor. Bunlardan belki de en önemlisi, sevgili ülkemiz Nijerya'nın dünyaya arzında bölgede başı çektığı ham petroldür. Diğerleri ise nükleer enerjinin üretildiği uranyumdur. Dünyadaki nükleer güçlerden biri olan Fransa'nın kendine ait uranyum yatağı yoktur; bu ürünün büyük ölçüde eski sömürgesi Nijer'den temin edilmesine bağlıdır (Akinfeye, 2014: 34).

Bu durum, Batı Afrika'nın başka yerlerdeki sanayi ekonomilerini ayakta tutmak için gerekli kaynakların sağlanmasında oynadığı önemli rolü vurgulamaktadır.

Batı Afrika Bölgesindeki Güvenlik Sorunları

Batı Afrika her zaman şiddet ve çatışmaların damgasını vurduğu bir bölge olmuştur ve bu durum bölgenin güvenliği açısından doğrudan sonuçlar doğurmuştur. Bu güvenlik sorunları bazı faktörlerle açıklanabilir. Alexandre Marc,

Neelam Verjee ve Stephen Mogaka'ya göre Batı Afrika'daki güvenlik sorununun temel nedenlerinden biri hızlı nüfus artışıdır. Bu hızlı büyümenin ağır bir yük haline geldiğini ve kendilerini hızla yeniden keşfetmek zorunda kalan kurumların genellikle eşitlik sorunları yaşadığını, bunun da onları etkisiz ve gayrimeşru hale getirebileceğini savunuyorlar (Marc, Verjee, Mogaka, 2015: 3). Batı Afrika'daki güvensizlik sorunu yeni değildir, ancak 2010 yılından bu yana uluslararası aktörlerin dikkatini çekmeye başlamıştır. Örneğin Nijerya'da Boko Haram gibi terörist gruplarla yaşanan karışıklık, Batı Afrika'da yaygın olan güvensizliği göstermeye hizmet etmiştir. Tarihe, özellikle de Batı Afrika ülkelerinin çoğunun bağımsızlıklarını kazandıkları döneme, yani 1960 ile 1975 yılları arasına, ama aynı zamanda ilk devlet başkanlarının ortaya çıkışına kadar geri gidersek, güvensizlik sorununun derin kökleri olduğunu görürüz. Öte yandan, 1967-1970 yılları arasında Nijerya'da yaşanan Biafra savaşı, 1989 yılında Liberya'da yaşanan iç savaş, 2000'li yılların başında Sierra Leone'de yaşanan savaş, Gine-Bissau'da yaşanan iç savaş ve 2003 yılında Fildişi Sahili'nde yaşanan iç savaş gibi çatışmalar her zaman kanlı olmuştur (Marc, Verjee, Mogaka, 2015: 7).

Buna ek olarak, Batı Afrika'daki güvenlik eksikliği terörist grupların çoğalmasıyla daha da kötüleşmiştir. Bunun nedeni, Batı Afrika'nın bazı bölgelerindeki terör örgütleri ve isyancıların, suç şebekeleri gibi bölgeyi istikrarsızlaştırmakta çıkarı olan aktörlerle ve aynı zamanda bu tür çatışmalar ortaya çıktığında pragmatik bir şekilde tepki vermeyen devlet düzeyinde bağlantılar kurmuş olmalarıdır. Bazı devletlerin zayıflığı da bölgedeki güvensizliğin sürmesinde bir başka faktördür. Devletler, Batı Afrika'yı onlarca yıldır rahatsız eden güvenlik sorunlarını ön görememekten sorumludur. Sonuç olarak, terör örgütlerinin ve isyancıların yayılmasına karşı koymak için uygun önlemleri uygulamakta başarısız olmaktadır (Lyammouri, 2021:2).

Batı Afrika'daki güvenlik meselelerine ilişkin tüm bu faktörleri göz önünde bulundurduğumuzda, meselenin ciddiyetinin en üst noktada olduğunu söylemek mümkündür. Mali, Burkina Faso, Nijerya veya Nijer'deki terörist grupların yeniden canlanması, bölgedeki güvenlik sorunlarının bozulmasında ana rolü oynayan aktörlerdir. Diğer faktörler ise genellikle devletleri zayıflatan darbelerdir ve on yıllardır darbelerin Batı Afrika'da gerçek bir sorun olduğunu birçok kez görülmüştür. Sahel'deki pek çok ülkenin zayıf olmasının sebebi de budur çünkü terörist gruplarla mücadelede hükümetin politikalarına yardımcı olabilecek ya da güvensizlik sorununu çözmek için yeterli önlemleri alabilecek güçlü kurumlara sahip değillerdir.

1. Mali'deki Güvensizliğin Tarihi

Resim 1: Mali ve Sahel Bölgesi. Kaynak: Avrupa Komisyonu İnsani Yardım Ofisi, 2 Ağustos 2012

a. Tarihsel Süreç

Mali'deki krizin kökleri tarihi, siyasi, ekonomik ve sosyo-ekonomik faktörlerin birleşimine dayanmaktadır. Mali'nin en önemli faktörü olan siyasi istikrara gelince, ülke özellikle siyasi mücadelelerin damgasını vurduğu darbelerle yıllarca siyasi istikrarsızlık yaşadı. Başlıca darbeler 1968'de Modibo Keita'nın Moussa Traoré tarafından devrilmesi ve ardından 1991'de Moussa Traoré'nin Yarbay Amadou Toumani Touré tarafından hükümetten alınmasına yol açan halk ayaklanmasıdır. 2012 darbesinde ise Mali'deki istikrarsızlık önemli bir rol oynamış ve ülkeyi on yıl sürecek bir krize sürüklemiştir. Mali krizi 2012 yılında iki ana nedeni olan bir dizi olayla başlamıştır: Mali'nin kuzeyindeki Tuareg isyanı ve Amadou Toumani Touré rejimine karşı Yüzbaşı Amadou Haya liderliğindeki darbe. Bu iki olay Mali'nin kuzeyindeki isyancı ve cihatçı grupları güçlendirmiştir.

Ancak 2012'de yaşanan bu krizi ve Tuaregler üzerindeki etkilerini daha iyi anlayabilmek için konuyu bir bağlama oturtmak gerekmektedir. Diğer Batı Afrika ülkeleri gibi Mali de topraklarının bölünmesi konusunda sömürgeciliğin sonuçlarını tecrübe etmiştir. Bağımsızlıktan sonra yeni Mali hükümeti agresif önlemlerle tüm ülkede gücünü pekiştirmeye çalışmıştır. Bu agresif önlemler bir şekilde ülkenin belli bölgelerinde ama özellikle Mali'nin kuzeyinde bazı etnik toplulukların marjinalleşmesine yol açmıştır. Merkezi Mali devletinin bu yaklaşımı, Tuaregler arasında zaten var olan ve 20. ve 21. yüzyıllarda devrimlere, siyasi patlamalara ve isyanlara yol açan duyguları ve hayal kırıklığını daha da şiddetlendirmiştir. Merkezi hükümet politikaları tarafından uzun süredir ihmal edildiklerini ve ötekileştiril-

diklerini hisseden Mali'nin kuzeyindeki Tuareg halkı, bağımsızlığa yol açabilecek daha fazla özerklik arayışlarında her zaman silaha ve isyana başvurmuştur. 2012 yılında yaşanan olaylar, Libya'da Kaddafi rejiminin düşmesi başta olmak üzere birçok faktörün sonucudur. Libya'daki krizin ardından Tuareglerin geri dönüşü, 2012'de Mali'de başlayan krizin boyutunu daha da arttırmıştır (Chauzal, Van Damme, 2012: 17).

Ülke içinde de Kuzey Tuaregleri sıklıkla ülkede hüküm süren güvensizlikle ilişkilendirilmiştir. Bunun ötesinde, Amadou Toumani Touaré rejimi Mali'nin kuzeyi ile güneyi arasındaki eşitsizlikleri vurgulamıştır. Araplar ve Tuaregler belirli kaynakların dağılımında eşitsizlik olduğunu düşünüyorlardı (Diallo, 2017). Belirli kaynaklara erişimdeki bu eşitsizlik, Kuzey'de yaşayanların uzun süre bağımsızlık talep etmelerine yol açmıştır. Tuareglerle ilgili bu sorun, Mali, Nijer, Burkina Faso, Cezayir ve Libya tarafından paylaşılan bir topluluk oldukları için onlarca yıldır devam etmektedir. Tuaregler daha sonra periyodik olarak Mali devletine karşı isyan etmiş, Mali'nin kuzeyinde isyancı gruplar oluşturmuş ve sonunda Sahel'i etkileyen oldukça yüksek bir güvensizlik seviyesine ulaşmışlardır. Pek çok gözlemci en önemli faktörün Kuzeyde yaşayanların hayal kırıklığı olduğuna inanıyor ve bazı terörist grupların idealleri uğruna savaşmak üzere adam toplamasına izin veren de aynı hayal kırıklığı olduğunu dile getiriyor. Ousmane Aly Diallo makalesinde, İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün gördüğü Mali'nin kuzeyindeki bir Fulani kabile reisinden şu alıntıyı yapıyor: (Diallo, 2017: 31)

Cihatçının siyaseti devlete daha iyi bir alternatif sunmaktır. Halkımız devleti güvenlik ve hizmetle değil, daha çok yağmacılık ve ihmalle ilişkilendiriyor. 1991'den beri eşkıyalıktan şikayet ediyoruz ama hiçbir şey yapılmadı. 2015 yılında cihatçıların varlığı arttı; insanlar bizi, hayvanlarımızı ve mallarımızı, özellikle de Tuareg zorbacılarından koruyabildikleri için onlara katılıyor. Adalet yok, ineklerimiz çalınıyor, insanlarımız öldürülüyor ... cihatçılar buna cevap veriyor.

Mali'nin kuzeyinde yaşayanları harekete geçiren duygu budur ve bu nedenle isyancı ve terörist gruplar 1960'lardan bu yana her zaman güvensizliğin ana faileri olmuştur. Terörist grupların çoğaldığı bir diğer dönem ise 2006 yılında silahlı grupların bölgeleri için daha fazla tanınma ve özerklik talep etmeleriyle başlamıştır. Yıllar süren hayal kırıklığının ardından, 2012 yılında terörist grupların ve isyancıların güçlerini birleştirerek iddialarını zorla kabul ettirmeye çalışmasıyla durum tırmanışa geçmiştir. Bu durum ülkeyi bir güvensizlik kuyruğuna sürüklemiştir ve pek çok dış aktör çatışmaya dahil olmuştur (Sow, 2012: 13).

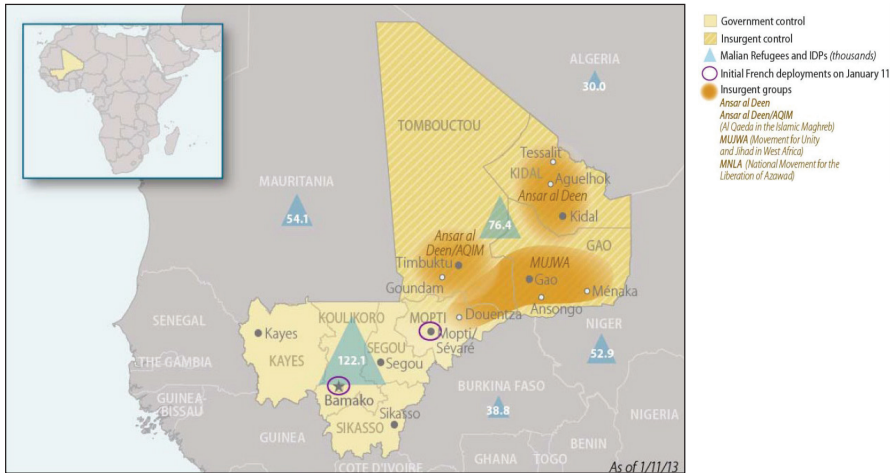
2012 krizinin Sonuçları, Silahlı Gruplar ve Teröristlerin Ortaya Çıkışı

Mali son on yılda Batı Afrika'nın en istikrarsız ülkelerinden biri olmuştur. 2012 yılında Batı Afrika ülkesini çifte kriz vurmuştur: Yüzbaşı Amadou Haya Sanogo tarafından bir darbe organize edilmiştir. Ülkenin kuzeyinde Tuaregler tam ba-

çımsızlıklarını elde etmek için bir devrim başlatmıştır. Devrimden sonra isyancılar ve müttefikleri kuzeydeki bazı şehirleri kontrol etmeye başlamışlardır ve bunların en önemlileri Gao, Kidal ve Timbuktu'dur (BBC News Afrique, 2012).

Bu durum büyük bir karışıklık ve güvenlik sorunu yaratmış ve bu sorunlar darbenin gerçekleşmesinin ana nedenlerinden biri olmuştur. Mali devletinin kırılma eğilimi öyle bir hal almıştır ki, çok uzun bir süre boyunca uluslararası örgütler ve Fransa gibi ülkeler, El Kaide'ye bağlı cihatçı grubu yenmesi için hükümete yardım etmek üzere müdahalede bulunmak zorunda kalmıştır. Bu olaylar ülkeyi başarılı bir şekilde tam bir kaosa sürüklemiştir. Aynı zamanda 2012'deki darbeden ve Mali hukuk devletinin çöküşünden faydalanan terörist grupların çoğalmasıyla ülke tam anlamıyla güvensiz bir duruma sokulmuştur. O zamandan bu yana terörist ve kriminal akımlar kontrolü ele geçirerek bazı isyancı ve terörist grupların Malî'nin kuzey kesiminde etkili olmasına olanak sağlamıştır.

Alexis Arieff, Malî'deki krize ilişkin raporunda, Birleşmiş Milletlerin, "Dinin savunucuları" anlamına gelen Ansar Al Deen ve Batı Afrika'da Birlik ve Cihat Hareketi gibi Malî'de halihazırda faaliyet gösteren dini gruplarla ilişki kuran Mağrip

Resim 2. Çatışmanın başlamasından bir yıl sonra Malî'deki durum kaynak: CRS. Temel harita Hannah Fischer tarafından Esri Data 2012 kullanılarak oluşturulmuştur¹

1 Çatışmanın başlamasından bir yıl sonra Malî'deki durum kaynak: CRS. Temel harita Hannah Fischer tarafından Esri Data 2012 kullanılarak oluşturulmuştur. Projeksiyon: Winkle II, 29 Kasım, 2012. Gösterilen bilgi kaynakları arasında BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) verileri, ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) insani yardım güncellemeleri, haber raporları ve CRS röportajları. aktaran Alexis Arieff, 2013.

El Kaidesi terör örgütünün Mali'nin kuzeyine doğru genişlemesinden duyduğu endişeyi özellikle vurgulamaktadır. Gao ve Kidal şehirleri de dahil olmak üzere Mali'nin kuzeyinin neredeyse tamamını ele geçiren bu terörist gruplar, bu bölgelerde şeriat kanunlarını tesis etmişlerdir (Arieff, 2013: 2).

Birleşmiş Milletlerin Mali'deki duruma ilişkin raporunda, terörist grupların zulüm yapmaya ve yeni üyeler kazanmaya devam ettiği belirtilmiş ve Mali'nin kuzeyinde 3000 ila 15000 arasında savaşçı olduğu tahminine yer verilmiştir.

Bu haritada görüldüğü üzere Gao ve Kidal gibi bölgelerde Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri gibi dış ülkelerin evrimine rağmen isyancı grupların bu bölgelerin kontrolünü ele geçirdiği görülmektedir. Bu ülkelerin ortaya koyduğu çabalar, Ekim 2011 ile Ocak 2012 arasında meydana gelen çeşitli olayların bir sonucudur. Ana olaylar, bazı Tuareg savaşçılarının Mali'nin kuzeyine dönerek Azawad'ın Kurtuluşu Hareketini (MNLA) kurmasıyla başlamış ve ardından Mali birliklerini ve sivilleri hedef alan bir terör saldırısıyla AQMI'nin varlığı hissedilmiştir (Arieff, 2013: 12).

İsyancı Gruplar

Tuaregler'in isyanıyla vurgulanan 2012 olaylarından sonra, çeşitli şiddet yanlısı aşırı dinci gruplar Mali'nin kuzeyinde giderek daha aktif hale gelmiştir. Ancak patlak veren ilk isyancı grup yine kuzeyde bulunan Kidal bölgesinden gelmiştir ve asıl amaçları Kidal'daki güvencesizlik nedeniyle daha fazla tanınmak ve yardım almaktır. Bölgenin büyük bir bölümü çöllerden oluşmaktadır ve iklim özellikleri nedeniyle tarım ve çiftçilik yapmak zordur (BBC News, 2012). Bu isyan Sovyetler Birliği'nden gelen birliklerin de yardımıyla Malili askerler tarafından kısa sürede bastırılmıştır. 1991'den 2012'ye kadar diğer isyancı gruplar da merkezi devlete karşı savaşılmaya başlamış ve Mali hükümetinin ülkenin güneyinde uyguladığı politiklardan daha fazla yararlanma şansına sahip olmak ve kuzeyin mahrum bırakılmasının adil olmadığını dile getirmek istemişlerdir. 1991'deki isyan bu kapsamda çıkmıştır, ikinci isyan ise 2006'da Tuareg kabileleri tarafından gerçekleştirilmiştir ve bu isyancı grup çoğunlukla Mali ordu güçlerine entegre olan Tuaregler'den oluşmaktaydı, askeri üsse saldıran ve lojistiklerinin çoğunu alan bir isyan yaratmışlardır. Ancak Tuareg grupları arasındaki bazı anlayış eksiklikleri ve rekabetler nedeniyle isyan kolayca bastırılmıştır. Ancak püskürtülmelerine rağmen isyancı grupların bazı üyeleri 2006 yılında daha sonra İslami Mağrip El Kaidesi adını almış ve Demokrasi ve Değişim İttifakını (ADC) kurmuştur (Sow, 2018: 14).

Arap Baharı'nın başladığı ve Kaddafi rejiminin sona erdiği 2011 yılında, aralarında Azawad'ın Kurtuluşu için Ulusal Hareket'in (MNLA) de bulunduğu birçok isyancı grup, Libya krizinin bir parçası olan isyancı gruplar tarafından 2011 yılında kurulmaya başlamıştır. Bu, Mali'nin kuzeyinde savaşan Tuareg grupları arasında büyük bir destek olmuştur çünkü lojistikleri daha büyük hale gelmiş ve bu nedenle en güçlü isyancı grup haline gelen MNLA kurulmuştur. Grup, Ocak 2012'de

Mali merkezi devletine karşı isyan başlatmış ve Nisan 2012’de Dini grup Ansar al Dine’nin yardımıyla Mali’nin kuzeyini kontrol altına almıştır. 2012’deki krizden sonra, ulusötesi cihatçı gruplar ülkedeki karışıklığı kullanarak bazı terör saldırıları gerçekleştirmiş ve özellikle Gao ve Kidal’da İslami bir devlet kurmak zorunda olduklarını iddia ederek Kuzey nüfusu içinde korku yaymışlardır.

- Terörist Gruplar

Mali’deki çatışmanın başlangıcından bu yana, çoğu çalışma AQIM’in yanı sıra MNLA milliyetçi silahlı isyanının faaliyetlerine odaklanmıştır, bu nedenle en etkili terörist gruplardan biri olan MUJAO’nun ataları göz ardı edilmiştir. Berahim Sow’un aktardığı Jessica M. Huckabey’e göre MUJAO bazı yönlerden AQIM’in soyundan gelmektedir ve Mali’nin kuzeyindeki diğer cihatçı gruplarla bağlantılı dini görünümü bir terör örgütüdür. MUJAO, Ekim 2011’de Cezayir’in güneyinde insani yardım alanında çalışan 3 Avrupalı erkeği kaçırmak ve bu düşmanlıklarına başlamış. Aynı yılın aralık ayında Moritanya’daki liderleri Hamada Ould Mohamed Kheirou “Fransa’nın İslam düşmanlığı” nedeniyle Fransa’ya açıkça savaş ilan etmiştir. Ana hedefi tüm Batı Afrika’yı İslamlaştırmak olan örgüt, Mart 2012’de Cezayir’in güneyinde bir jandarmaya intihar saldırısı düzenlemiştir ve aralık ayında ABD örgütü terör örgütü olarak kara listeye almıştır (Sow, 20, 2018).

Pek çok akademisyen bu örgütü Ansar Dine ve Mali’deki diğer bazı önemli terörist gruplarla ilişkilendirmiştir ve Sow’a göre bu örgütün ana terör eylemi Ağustos 2015’te “Bylos” adlı otele saldırı ve aynı zamanda ABD’nin barış gücü operasyonlarının bir parçası olan 12 kişiyi öldürmeleriyle gerçekleşmiştir. Bahsedebileceğimiz diğer terörist gruplar ise İslam ve Müslümanları Destekleme Grubu’dur, bu terörist grup aynı zamanda Mali’nin kuzeyindeki terörizmin ana itici noktası olan Ansar Al Dine’nin bir koludur (Sow, 23, 2018).

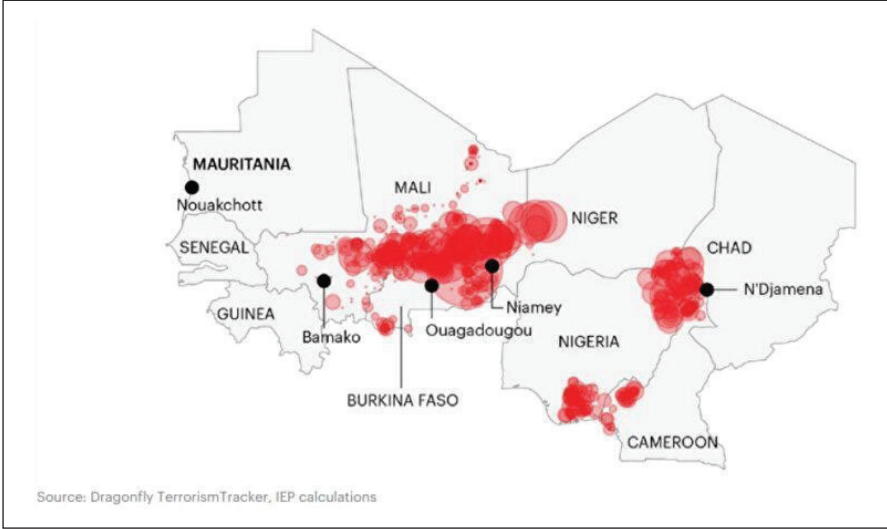
Bu haritadan da görülebileceği gibi, bu terörist grupların faaliyetleri Mali toprakları üzerinde büyük bir etki yaratmış ve güvensizliğine büyük katkıda bulunmuştur. Bu terörist gruplar, yoksulluğun bir gerçek olduğu bölgede çok uzun bir süredir faaliyet göstermektedir.

Ancak Sahel bölgesinin bazı Avrupa ülkeleri ve aynı zamanda Birleşmiş Milletler için ne kadar önemli olduğu görülmüştür. Bu nedenle yazımızın son bölümünde Mali vakasına ve Batı Afrika’daki güvensizlik sorunlarına yönelik müdahalelere değinilecektir.

Mali’deki Çatışmaya Dış Aktörlerin Müdahaleleri

Birleşmiş Milletler ve Ecowas’ın Mali’ye Müdahalesi

Teröristlerin Mali’nin kuzeyindeki ilerleyişi karşısında BM, 25 Nisan 2013 tarihli 2100 sayılı kararıyla MINUSMA’yı (Mali’de Birleşmiş Milletler Çok Boyutlu Entegre

Resim 3. Terör örgütlerinin 2007-2021 yılları arasında Sahel'deki faaliyetlerini gösteren harita, Kaynak: Mecra, 2022

İstikrar Misyonu) oluşturmaya karar vermiştir (Anadolu Ajans, 2023 ve Minusma). Bu barışı koruma misyonuna liderlik etmesi için Fransa seçilmiştir. Minusma bu nedenle tek PKO'dur: Sadece sağlam ve uzun vadeli bir yetkiye sahip olmakla ve Avrupa birliklerini içermekle kalmayıp aynı zamanda aynı bölgede terörle mücadele operasyonu yürüten tek PKO'dur (Anadolu Ajans, 2023). Ayrıca Birleşmiş Milletler, ECOWAS ve Afrika Birliği gibi bölgesel güçlerden oluşan bir kuvvet olan MISMA'dan görevi devralmıştır. Bu kez, diğer barış operasyonlarından farklı olarak, BM her şeyi kontrol etmeye ve alt-bölgesel örgütlerin iş birliği ile operasyonlara liderlik etmeye karar vermiştir. Dolayısıyla tüm operasyonların sorumluluğunu üstlenmiştir. Bazı BM üyelerinin bu barış operasyonuna katılmak için gösterdikleri çabaya da dikkat çekmek gerekir (Anadolu Ajans, 2023).

MINUSMA'nın birincil görevi siyasi sürece yardımcı olmak ve destek vermek, insan haklarına saygı gösterilmesini sağlamak ve her şeyden önce Mali'de serbest seçimlerin düzenlenmesini kolaylaştırmaktır. Diğer barışı koruma operasyonlarının aksine, MINUSMA bu müdahalede tamamen farklı bir yaklaşım benimsemiştir. Tarihsel olarak, BM operasyonları sadece barışın korunmasına yardımcı olmayı ve savaş sonrası geçişi kolaylaştırmayı amaçlıyordu (Minusma, 2018). Ancak bu kez gerektiğinde güç kullanımını temel alan tamamen farklı bir yaklaşım benimsemiştir. MINUSMA toplam olarak 15779 personeliyle yerini almıştır (Minusma, 2023).

Güvenlik Konseyi MINUSMA'ya sivillerin korunması, siyasi diyalog ve ulusal anlaşmanın desteklenmesi ve insani yardım konularına odaklanma yetkisi vermiştir. (Minusma, 2018) Ancak Mali'deki 10 yıllık varlığının ardından, bu misyonun etkinliği konusunda görüşler oldukça karışıktır: en dikkat çekici eylemlerden biri Malili yetkililerin "MINUSMA'nın derhal geri çekilmesi" talebidir² (BBC News, 2023).

Bu açıklama, Birleşmiş Milletler misyonu ile Assimi Goita liderliğindeki Mali cuntası arasında yaşanan çeşitli anlaşmazlıkların bir sonucudur. İki taraf arasındaki bu anlaşmazlıklar, güveni sarsan bir dizi suçlamanın ardından gelmiştir. MINUSMA'nın insan hakları ve koruma bölümü tarafından hazırlanan rapor, Mali ordusunu 2021'de Bounty katliamını gerçekleştirmekle suçlamıştır (United Nations, 2021).

Ecowas, Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa'nın Müdahalesi

ECOWAS, ABD ve Fransa gibi aktörler terörle mücadele gündemlerinin bir parçası olarak Mali'de demokratik düzenin yeniden tesis edilmesi ve teröristlerin ilerleyişi ve Mali'nin kuzeyini işgal etmeleriyle mücadele etmek üzere silahlı kuvvetlerini görevlendirmekte gecikmediler.

2012 yılında Mali'deki krizin patlak vermesinin ardından ECOWAS, ana omurgasını diğer Afrika ülkelerinden gelen birliklerin oluşturduğu Mali için Uluslararası Destek Misyonu'nun (MISMA) kurulması çağrısında bulunmuştur. ECOWAS başlangıçta ECOMOG göndermeyi planlıyordu. Bu misyonun amacı Tuareg isyanının ilerleyişini durdurmak ve anayasal düzeni yeniden tesis etmekte (Ecowas, 2022). Ancak ECOWAS müdahalesi zor oldu çünkü Mali cuntası müdahaleyi istemedi ve uluslararası müdahaleyi reddetti. Mali örneğinde hem ECOWAS'ın hem de Afrika Birliği'nin güvenlik ve savunma söz konusu olduğunda zayıflık ve egemenlik eksikliği belirtileri gösterdiğini de belirtmek gerekir. Bu alt-bölgesel örgütle, defalarca anlaşmazlığa düşen Mali cuntası, ECOWAS'ın görevini kolaylaştırmamıştır (Al Jazeera, 2012).

Ancak BM, ABD ve özellikle Fransa'nın desteğiyle ECOWAS 16 Haziran 2013'te Fildişi Sahili'nde toplanarak Mali'nin kuzeyindeki Tuareg isyancıları ve İslamcılarla savaşmak üzere Mali'ye 3.300 kişilik bir askeri güç gönderme kararı almıştır (Al Jazeera, 2012). Buna ek olarak, ECOWAS'ın 2021 olarak belirlediği geçiş tarihine uymadığı gerekçesiyle Mali'ye bir dizi yaptırım uygulanmıştır. 27 Şubat 2022 tarihi Mali cuntası ile ECOWAS arasında kararlaştırılan tarihi ancak geçiş dönemi beş buçuk yıla uzatılmıştır. Geçiş döneminin uzatılmasına ilişkin bu kararın ardından ECOWAS 9 Ocak 2022 tarihinde olağanüstü bir zirve düzenlemiştir. Bu zirvenin ardından UEMOA (Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği) tarafından bir

2 16 Haziran 2023 Cuma günü Mali Dışişleri Bakanı Abdoulaye Diop, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin huzuruna çıkarak MINUSMA'nın "gecikmeksizin" geri çekilmesi çağrısında bulundu.

dizi ekonomik yaptırım onaylanmıştır. ECOWAS ülkeleri ile Mali arasındaki kara ve hava sınırlarının kapatılması ECOWAS ülkelerinin büyükelçilerinin geri çağırılması, ECOWAS ülkeleri ile Mali arasındaki tüm mali ve maddi işlemlerin askıya alınması ve Mali Cumhuriyeti'nin ECOWAS bankalarındaki varlıklarının dondurulması gibi yaptırımlar gündeme alınmıştır (Voice of Africa, 2012).

Değineceğimiz ikinci müdahale Fransa'nın müdahalesidir; Mali'deki çatışmaya en fazla müdahil olan Avrupa ülkesi aşağı yukarı Fransa olmuştur. Aslında, Serval ve Berkane misyonları olmak üzere iki askeri operasyonda yer almıştır. İlk misyon 11 Ocak 2013 tarihinde Mali hükümetinin talebi üzerine BM gözetiminde başlatılmıştır. Mathieu Bere'ye göre, Azawad grubunun Mali'nin kuzeyinde kendi devletlerini kurmasının ardından başlatılan bu misyonun üç ana hedefi vardı:

- 1) Silahlı grupların Bamako'ya doğru ilerleyişini durdurmak için Mali ordusuna yardım etmek,
- 2) İsyancılar tarafından ele geçirilen kuzey şehirlerinin kontrolünü yeniden kazanarak Mali'nin topraklarının bütünlüğünü ve birliğini korumasına yardımcı olmak
- 3) Mali'nin silahlı kuvvetleri için Afrika liderliğindeki Uluslararası Mali Destek Misyonu (AFISMA) ve Avrupa Birliği Eğitim Misyonu (EUTM) olmak üzere iki tamamlayıcı misyonun konuşlandırılması yoluyla uluslararası kararların uygulanmasını kolaylaştırmak." (Fransa Savunma Bakanlığı 2013, aktaran Mathieu Bere)

Sahel bölgesinin jeopolitik önem, Fransa gibi uluslararası aktörlerin El-Kaide gibi terörist grupların Batı Afrika'da gelişmesine izin veremeyecekleri kadar büyüktü. Temel amaç, durumun Talibanlar tarafından kontrol edilen Afganistan gibi bir hale gelene kadar kötüye gitmesini önlemektir (Bere, 2017: 65). Fransa'nın diğer misyonu olan Berkane, 1 Ağustos'ta Mali silahlı kuvvetleri ile birlikte kurulmuştur.

2014'ün ana misyonu Mali'nin kuzeyindeki El Kaide'ye bağlı örgütleri geri püskürtmek ve Tuareg teröristlerinin kontrolü altındaki Gao ve Kidal gibi bölgeleri geri almaktır.

Sonuç

Batı Afrika'nın jeopolitik manzarası terörizm ve güvensizlikle iç içe geçmiş durumdadır. Mali, 2010-2012 yılları arasında isyanlar, terörizm ve bazı etnik şiddet olaylarının yanı sıra siyasi istikrarsızlığın da damgasını vurduğu karmaşık sorunların merkezi olmuştur. Terörist ve isyancı grupların çoğalması sadece bölgesel istikrarsızlığı tetiklemekle kalmamış, aynı zamanda bu grupların faaliyetleri nedeniyle Batı Afrika bölgesini bir güvenlik endişesi haline getirmiştir. Bir yandan cihatçı grupların çoğalması ve El-Kaide'nin, diğer yandan da daha fazla tanınmak

isteyen isyancıların katılımının Mali Devleti için önemli bir zorluk haline geldiği gözlemlenmiştir. Bazı terörist gruplar Gao, Kidal ve hatta kuzeydeki Tombouctou gibi kilit stratejik noktaların kontrolünü ele geçirmiş ve bu da bölgenin parçalanmasına neden olmuştur. Mali'nin darbe sonrasında karşı karşıya kaldığı siyasi belirsizlik, merkezi hükümetin terörist gruplarla mücadele için etkili stratejiler geliştirmesini kolaylaştırmadı. Birleşmiş Milletlerin barışı koruma misyonları ve Fransa'nın Berkane ve Serval askeri operasyonları da dahil olmak üzere Mali'deki uluslararası müdahaleler, isyancıların ve teröristlerin ilerleyişini püskürtmede etkili olmuştur. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, bu askeri çabalar hiç de istikrarlı olmayan bir siyasi durum tarafından baltalanmıştır. Bu durum Mali'deki ve genel olarak Sahel'deki güvenlik krizini daha da derinleştirmiş ve bu yetersizlik isyancıların ve Tuareglerin lehine olmuştur. Sonuç olarak Mali'ye yapılan dış müdahalelerin Mali'deki krizi daha da güçlendirdiği söylenebilir. Bu müdahaleler sadece bölünmüşlüğü pekiştirmekle kalmamış, aynı zamanda Malili yetkililerin güvensizlikle mücadeleye etkin bir şekilde müdahale etme çabalarının da yok olmasına sebep olmuştur. Şimdi kilit soru, teröristlerin ve isyancıların daha fazla ilerlemesinin nasıl önleneceğidir. Mali'deki mevcut siyasi durum göz önüne alındığında bu soruya cevap vermek zor. Ülke 2021'den bu yana bir darbe sonrasında iktidarı ele geçiren Assimi Goita tarafından yönetiliyor ve Mali ordusu Kidal gibi stratejik şehirlerin kontrolünü yeniden ele geçirmiş olsa da durum hala kırılganlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla, tüm bölgenin güvenliği için Mali'nin mevcut liderleri iktidarı ülkeyi güvenli hale getirdikten sonra sivillere iade etmeli ve ECOWAS teröristlerle ve isyancılarla başa çıkabilmek için kapsamlı bir reforma tabi tutulmalıdır. Batı Afrika'nın jeopolitik önemi uluslararası müdahalelerde de görülmüştür, bu müdahaleler kesinlikle yardımcı olmuş, ancak müdahaleleri daha çok kendi çıkarlarını korumaya dayandığını da gözler önüne sermiştir. ECOWAS üyesi ülkeler, Nijer ve Burkina Faso gibi ülkelere musallat olan terörist gruplara karşı mücadele etmek için birleşmelidir. Bu da kendilerini bağımsız ilan eden tüm ülkelerin menfaatine olacaktır ki herhangi bir dış güce bel bağlamak zorunda kalmassınlar.

Kaynakça

- Akinfeye, O. A. (2014). *Clothing others while naked: West Africa and Geopolitics*. University of Lagos Press and Bookshop Ltd. Erişim adresi: <http://ir.unilag.edu.ng:8080/xmlui/handle/123456789/992>, Erişim tarihi: 10-05-2024.
- Arieff, A. (2013). *Crisis in Mali*. Congressional Research Service, CRS Report for Congress.
- Aljazeera (2012), <https://www.aljazeera.com/news/2012/11/11/ecowas-agrees-to-mali-intervention-force> adresinden alındı, Erişim tarihi: 25-05-2024,
- Anadolu Ajansı(2023) <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/malideki-bm-baris-gucu-askerleri-2-usten-cekilmeye-basladi/> 3024954 Adresinden Alındı Erişim tarihi: 01-06-2024

- BBC News Türkçe. (2012, 6 avril). Tuaregler kuzey Mali'de bağımsızlık ilan etti. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/04/120406_mali_tuaregs adresinden alındı, Erişim tarihi: 12-05-2024
- BBC News, (2023), <https://www.bbc.com/news/world-africa-65936597> adresinden alındı, Erişim tarihi 14-05-2024
- Bere, M. (2017). Armed Rebellion, Violent Extremism, and the Challenges of International Intervention in Mali. *African Conflict and Peacebuilding Review*, 7(2), 60–84. <https://doi.org/10.2979/africonfpeacrevi.7.2.03>
- Chauzal, G., & Van Damme, T. (2015). *The roots of Mali's conflict: Moving beyond the 2012 crisis*. Netherlands Institute of International Relations Clingendael, CRU Report. Erişim adresi: <https://www.clingendael.org/publication/roots-malis-conflict-moving-beyond-2012-crisis>, Erişim tarihi: 9-05-2024.
- Delibaş, H. (2019). Transatlantik Köle Ticaretine Dair Bir Analiz (Gorée ve Saint Louis Köle Ticareti), *AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 2(1),32-42.
- Diallo, A. O. (2017). Ethnic clashes, jihad, and insecurity in Central Mali. *Peace Review*, 29(3), 299-306. <https://doi.org/10.1080/10402659.2017.1344529>, Erişim tarihi: 9-06-2024.
- Fournier, I. (2020). Insurgency and counterinsurgency dynamics in Mali. *Canadian Military Journal*, 21(1).
- La CEDEAO pour un retour à l'ordre constitutionnel au Mali, (2022), <https://www.ecowas.int/la-cedeao-pour-un-retour-a-lordre-constitutionnel-au-mali/?lang=fr> adresinden alındı, Erişim tarihi 22-05-2024
- Lyammouri, R. (2021). For Mali and the Sahel, new tensions and an old-and worsening-security problem. *MEI*, Policy Center.
- Marc, A., Verjee, N., & Mogaka, S. (2015). The Challenge of Stability and Security in West Africa. <https://elibrary.worldbank.org/doi/epdf/10.1596/978-1-4648-0464-9> adresinden alındı, Erişim tarihi 14-05-2024.
- MINUSMA, (2018), <https://minusma.unmissions.org/en/history> adresinden alındı, Erişim tarihi 10-05-2024
- MINUSMA, (2023), <https://peacekeeping.un.org/en/mission/minusma> adresinden alındı, Erişim tarihi 10-05-2024
- Sow, B. (2018). The rise of terrorism in Mali: A review of the historical causes and the failures of both Malian and international efforts (Master's thesis, Naval Postgraduate School), Monterey, California.
- United Nations Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali, (2021), Rapport sur l'incident de Bounty du 3 janvier 2021.
- Voice of Africa, (2012), https://www.voanews.com/a/west-african-leaders-impose-sanctions-on-mali-145801255/1803_14.html adresinden alındı, Erişim tarihi 15-05-2024
- Zyck, S., & Muggah, R. (2013). Conflicts codling in Mali and the Sahel. *Stability: International Journal of Security and Development*, 2(2), 16, pp. 1-6. <http://dx.doi.org/10.5334/sta.bf>

